

آیین «برائت از مشرکان»، در ایام حج، شکل یک راهپیمایی اعتراضی به خود گرفت که طی آن، ده‌ها هزار حجاج ایرانی به همراه حجاجی از دیگر کشورهای اسلامی، پس از پیمودن مسیرهایی مشخص، در محل معینی تجمع می‌کردند و ضمن شنیدن سخنرانی‌ها و بیانیه‌هایی مبنی بر تحلیل اوضاع جهان اسلام و صدماتی که از سوی دشمنان، بر ملل مسلمان وارد می‌آید، شعارهایی مبنی بر اعلان بیزاری از آمریکا، شوروی سابق و اسرائیل سر می‌دادند؛ چراکه این کشورها، از نقطه نظر آن‌ها، نمونه‌های بارز شرک و کفر جهانی محسوب می‌شدند و از این طریق، مسلمانان جهان را به اتحاد در برابر این قدرت‌ها دعوت می‌کردند.^۲

راهپیمایی برائت از مشرکان، از سال ۱۳۵۸ش، با هماهنگی دولت سعودی، توسط حاجیان ایرانی برگزار می‌شده است. مسئله برگزاری راهپیمایی سیاسی، در حین ایام حج، در سال‌های پیش از ۱۳۶۶ش، نیز زمینه کشاکش دو طرف ایرانی و سعودی را فراهم آورده بود و گاه میان حجاج و نیروهای سعودی کشمکش‌هایی پدید می‌آمد. اما شدت این درگیری‌ها در سال ۱۳۶۶ش، به کشته شدن تعداد زیادی از حاجیان ایرانی منجر شد.^۳

۲. آنسوی حج خونین، ص ۱۵-۱۶.

۳. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۲۶-۲۹.

جمع تاخیر ← جمع بین صلاتین

جمع تقدیم ← جمع بین صلاتین

جمع قرآن ← قرآن

جمعه خونین: کشتار حجاج ایرانی بیت الله الحرام در سال ۱۳۶۶ش

این اصطلاح به روز حادثه کشتار حجاج ایرانی در مکه، به تاریخ جمعه نهم مرداد ماه سال ۱۳۶۶ش، برابر با ششم ذی‌حجه ۱۴۰۷ق، سی و یکم جولای ۱۹۸۷م، در منطقه معاهده اشاره دارد.

◀ **پیشینه حادثه:** پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در پی صدور پیام‌هایی از سوی امام خمینی علیه السلام رهبر وقت جمهوری اسلامی ایران، راهپیمایی‌ای تحت عنوان مراسم «برائت از مشرکان» در ایام حج برگزار شد. نخستین بار در عید قربان اولین سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی، برابر با سی‌ام آبان ۱۳۵۸ش، امام خمینی پیامی به حجاج دادند که در آن حج را، در عین عبادی بودن، یک عمل سیاسی خواندند. ایشان در این پیام، به وضوح، به ابعاد سیاسی و محتوای عمیق حج تأکید کردند.^۱ به تدریج

۱. صحیفه نور، ج ۱۰، ص ۲۲۱.

در این سال مقرر شد که مراسم برائت از مشرکان، پس از توافق و هماهنگی مقامات ایرانی و مسئولان سعودی در مورد محل برگزاری مراسم و مبدأ و مقصد راهپیمایان و زمان شروع و خاتمه مراسم، در بعد از ظهر ششم ذی حجه در مکه برگزار شود.^۱ چند روز پیش از راهپیمایی برائت از مشرکان در سال ۱۳۶۶ش، ملاقات‌هایی مابین مقامات ایرانی و سعودی، در بالاترین سطح، انجام گرفته بود. طبق روال سال‌های پیش، سعودی‌ها نارضایتی خود را در مورد تظاهرات و تأثیر آن بر امنیت و امور راهنمایی و رانندگی ابراز کردند. در مقابل، مقامات ایرانی، بر انجام این مراسم اصرار ورزیدند و اظهار کردند که از نظر آن‌ها این کار قدم مهمی در بیداری مجدد امت اسلام است. همچنین در این جلسات توافق شد که شعارهای تظاهرات محدود به «لا اله الا الله»، «ای مسلمانان متحد شوید» و «مرگ بر آمریکا، شوروی و اسرائیل» باشد.^۲

بعد از ظهر پنج‌شنبه، یعنی روز قبل از راهپیمایی، پلیس سعودی، به بعثه امام حمله‌ور شد و ده تن از اعضای بعثه را بازداشت کرد و با خود برد. به دنبال این حادثه، زائران، با

اجتماع و تحصن در مقابل بعثه، خواستار آزادی افراد بازداشت شده بودند. تحصن تا پاسی از شب ادامه داشت تا این‌که بازداشت‌شدگان، با یک سری گفت‌وگوهای بین دو طرف، آزاد شدند و به بعثه برگشتند.^۳ در آستانه برگزاری راهپیمایی، مسئولان سعودی سه شرط زیر را برای برگزاری راهپیمایی مطرح کردند که بلافاصله از سوی ایرانی‌ها غیر قابل قبول تلقی، و رد گردید. آنان خواستار این بودند که شمار ایرانیانی که در این راهپیمایی شرکت می‌کنند محدود به عده خاصی شوند، حجاج دیگر کشورها در این راهپیمایی شرکت نکنند، و در نهایت این که هیچ یک از اتباع سعودی نیز در راهپیمایی حضور نداشته باشند.^۴

◀ **شرح حادثه:** بنا بود راهپیمایی، در ساعت چهار و نیم بعد از ظهر، از میدان معابده آغاز گردد و پیشاپیش، اعلامیه‌هایی بین حجاج کشورهای مختلف پخش شده، و از آن‌ها خواسته شده بود که به این راهپیمایی مهم بپیوندند.^۵ حاجیان، بعد از ظهر، در میدان معابده و در مقر بعثه که یک ساختمان یازده طبقه‌ای بود، جمع شده بودند. در این جمع،

۳. کیهان، ۱۰/۵/۱۳۶۶.

۴. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۲۸-۳۰.

۵. اطلاعات، ۳۰/۶/۱۳۶۶.

۱. آنسوی حج خونین، ص ۱۳-۱۴.

۲. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۲۸-۲۹.

غیر نظامیان نیز، ناگهانی و کاملاً شدید بود و موجب شد که بسیاری از راهپیمایان سراسیمه به طرف عقب خیابان بشتابند.^۴

نشریات داخلی ایران، در روزهای پس از حادثه، به نقل از شاهدان عینی واقعه، گزارش دادند که نیروهای امنیتی سعودی، به جای متوقف ساختن این حمله، شروع به ضرب و شتم راهپیمایان کردند و نیروها، در حالی که به سختی می‌توانستند وارد جمعیت شوند، خود را به داخل جمع می‌انداختند و چماق‌هایشان را با خشونت تمام میان جمعیت می‌چرخاندند.^۵ کمی بعد گارد ملی مسلح به تفنگ و مسلسل‌های دستی کوچک، از ماشین‌هایشان بیرون ریختند و به خیابان‌ها آمدند و شروع به شلیک گلوله‌ها و گازهای اشک‌آور به درون جمعیت کردند^۶ و از انواع مختلفی از سلاح و گلوله استفاده کردند.^۷

روشن نیست که دقیقاً در چه لحظه‌ای دستور عدم ادامه مقاومت به ایرانی‌ها داده شد، اما به مجرد این که مسلسل‌ها شروع به شلیک کردند، مردم به زمین نشستند و دست‌هایشان را روی سرشان گذاشتند. آتشبار برای مدتی

زائرانی از کشورهای دیگر دیده می‌شدند.^۱ مراسم با سخنرانی مهدی کروبی^۲، سرپرست حجاج در آن سال، آغاز گردید. سپس از اجتماع مردم خواسته شد که با نظم حرکت کنند.^۳ هنوز دقایقی از آغاز راهپیمایی نگذشته بود که نیروهای مسلح امنیتی سعودی مجهز به اسلحه و باتوم، در ردیف‌های چندگانه، خیابان حرم را در نزدیکی مسجد جن مسدود کردند. ایرانیان مصمم بودند که تظاهرات را تا نقطه‌ای که پیش‌تر مورد توافق قرار گرفته بود، پیش ببرند و در واکنش به اصرار آن‌ها، سعودی‌ها اعلام کردند که تظاهرکنندگان نمی‌توانند جلوتر بروند و جمعیت باید همان‌جا متفرق بشود.^۴ تلاش‌های ایرانیان در تقاعد کردن نیروهای سعودی نتیجه‌ای نداشت. بعد از مدتی، کسانی که در طبقات سوم و چهارم پارکینگ چندطبقه‌ای ایستاده بودند، به همراه آنهایی که روی پل حجون موضع گرفته بودند، شروع به پرتاب وسایل مهلکی همچون سنگ و بطری و قطعات سیمانی قبلاً آماده شده بر سر راهپیمایان کردند. حملات از سوی نظامیان و

۱. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۴.

۲. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۶.

۳. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۷؛ نک: انسوی حج خونین،

ص ۱۵-۲۰.

۴. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۸.

۵. اطلاعات، ۱۳۶۶/۵/۱۰؛ جمهوری اسلامی، ۱۳۶۶/۵/۱۰.

۶. کیهان ۱۳۶۶/۵/۱۷.

۷. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۲۰.

ادامه داشت و حدود زمان نماز مغرب به وقت مکه، در ساعت هفت و ده دقیقه بعد از ظهر، بود که متوقف شد. نیروهای سعودی، حمله به حجاج، به ویژه حمله به ایرانی‌ها را با چوبدستی و باتوم کماکان ادامه دادند و در این میان، کسانی که ایستاده بودند، شدیداً مضروب شدند.^۱ (تصاویر شماره ۱۱-۱۴)

در گزارش سازمان هلال احمر، تعداد شهیدان ایرانی ۴۱۲ نفر اعلام شده که ۲۲۲ تن تحویل ایران شد.^۲

◀ **پیامدها:** دولت ایران، در اولین واکنش خود، جمعه شب کاردار عربستان را در تهران به وزارت امور خارجه فرا خواند و اعتراض شدید جمهوری اسلامی را نسبت به چنین حادثه‌ای اعلام داشت.^۳ این در حالی بود که سعودی‌ها ایرانیان را به اغتشاش متهم کردند و این‌گونه نیز ادعا شده بود که بین زوار خشمگین کشورهای دیگر و زوار ایرانی، به خاطر راه‌بندان و مسدود شدن راه‌ها، درگیری به وجود آمده بود.^۴ در پی این حادثه، پس از مدتی، روابط دیپلماتیک بین

دو دولت به طور کامل قطع شد. در پی کشتار مکه، مسئله اداره و حاکمیت حرمین در ایام حج توجه بسیاری از علما را به خود جلب کرد. در این روند، دو کنفرانس عمده و قابل ملاحظه تشکیل شد. اولین کنفرانس، که از تاریخ ۲۳ تا ۲۷ نوامبر ۱۹۸۷م. در تهران تشکیل شده بود، صدها مهمان از ۴۳ کشور شرکت کردند. کنفرانس مربوط، تحت پوشش گسترده خبری داخل ایران و بعضاً خارجی قرار گرفت.^۵ در این کنفرانس پنج روزه، قطعنامه‌های متعددی صادر شد که درباره مسائل حج و اداره حرمین بودند. کنفرانس اعلام کرد که حرمین باید توسط جمعی از علمای مبارز و متعهد اداره شود.^۶

شش هفته بعد، کنفرانس دیگری در لندن، از سوی مؤسسه مسلم، از ششم تا نهم ژانویه ۱۹۸۸م. تشکیل شد که مسئله آینده حرمین را بررسی کرد.^۷ در مقابل، سازمان کنفرانس اسلامی، تحت تأثیر نفوذ عربستان و با استناد به فتوای مجمع فقهای سازمان، تظاهرات ایام حج را نامشروع دانسته و بدین وسیله، مقابل جمهوری اسلامی ایران که خواستار برپایی تظاهرات در مراسم حج بود، موضع گرفت و اقدام عربستان

۱. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۲۱.

۲. جمهوری اسلامی، ۱۳۶۶/۵/۲۶.

۳. کیهان، ۱۳۶۶/۵/۱۰.

۴. آنسوی حج خونین، ص ۳۶-۳۷؛ کشتار مکه و آینده حرمین،

ص ۲۷-۲۸.

۵. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۰۰.

۶. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۰۰.

۷. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۰۱.

در کشتار حجاج را مشروع قلمداد کرد.^۱ در رابطه با علل و زمینه‌های سیاسی این ماجرا، در ارتباط آن با منافع امریکا و اسرائیل در منطقه و جنگ ایران و عراق، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. برخی تحلیلگران معتقدند که سعودی‌ها، با وحشتی روزافزون، موفقیت ایرانی‌ها را در برپایی تظاهرات نظاره می‌کردند، و این راهپیمایی‌ها موجب شده بود که عده زیادی از مسلمانان دیگر کشورها مجذوب چنین اقدامی شوند، و این موضوع برای سعودی‌ها تهدیدی به حساب می‌آمد. اما آنچه موجب ناراحتی بیشتر آن‌ها شده بود، بیداری سیاسی مردم، به ویژه اتباع سعودی و نحوه ایجاد این بیداری، بود. آن‌ها از این بیم داشتند که اگر چنین راهپیمایی‌هایی ادامه یابد، نه تنها روز به روز عظیم‌تر گشته و سرانجام کاملاً از کنترل خارج می‌شود، بلکه موجب می‌گردد که مردم، کم‌کم به ماهیت نقش و روابط آل سعود نیز پی ببرند؛ زیرا علی‌رغم این که اسرائیل هم در تبلیغات سعودی‌ها دشمن مسلمانان قلمداد می‌شد، اما آمریکا، حامی اصلی اسرائیل، همواره دوست نزدیک آل سعود بوده است و راهپیمایی ایرانیان، با سر دادن شعارهایی علیه آمریکا، اسرائیل و شوروی، دوچهرگی

حکام سعودی را افشا می‌کرد.^۲ بنا به تحلیل دیگری آمریکایی‌ها، سعودی‌ها را مجبور به چنین اقدام عجولانه و شتابزده کردند.^۳ در ضمن، پیش از آن نیز در نشریات گزارش شده بود که پس از حمله عراق به ناو امریکایی استارک، در هفدهم می ۱۹۸۷م. / ۱۳۶۶ش، که طی آن ۳۷ تنگدار امریکایی کشته شدند، آمریکا کشتی‌های جنگی خود را به خلیج فارس اعزام کرد.^۴ نشریه تورنتو استار گزارش کرده بود که هیوم هارون^۵، سفیر جدید امریکا در عربستان، با فهد ملاقاتی چند ساعته و طولانی داشته و بنا به نقل خبرگزاری‌ها، گویا میان جمع حکام سعودی، اختلاف نظری بروز کرده است. فهد، نایف و سلطان، طرفدار اعمال برخورد‌های سرسختانه با حجاج بودند و عبدالله مخالف بود. ولی در نهایت مجموعه به اجرای چنین تصمیمی متقاعد شد.^۶ با پایان جنگ تحمیلی، حمله صدام به کویت، رفت و آمدها و گفت‌وگوهای مقامات

۲. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۵۱-۵۲، ۵۴.

۳. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۵۲؛ انسوی حج خونین، ص ۴۷۰.

۴. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۵۲-۵۳.

5. Hume Haron

۶. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۵۳-۵۴.

۱. کشتار مکه و آینده حرمین، ص ۱۰۱-۱۰۲.

جمهره الرحلات: مجموعه‌ای چند جلدی

در معرفی سفرنامه‌های حج

مجموعه‌ای است در معرفی سفرنامه‌های حج و جهان اسلام که تاکنون هشت جلد از آن به چاپ رسیده است. نویسنده این مجموعه، احمد محمد محمود، روزنامه‌نگار سودانی‌الاصیل، متولد ۱۹۴۵م. است که بیشتر عمر خود را در شهرهای مکه و مدینه گذرانده و در سمت روزنامه‌نگار و سردبیر، در روزنامه‌های عربستان، فعالیت داشته است. روش معمول نویسنده در این مجموعه چنین است که بخش‌هایی از سفرنامه مورد نظر را انتخاب کرده و خلاصه‌ای چند صفحه‌ای از محتوای کتاب یا بخش‌های جالب آن را نقل، و اگر کتاب عربی نباشد، ترجمه کرده و همراه با مقدمه کوتاهی درباره نویسنده سفرنامه، که معمولاً مأخوذ از متن سفرنامه است، گرد آورده است. هر فصل از کتاب اختصاص به معرفی یک سفرنامه، و تصویری از جلد کتاب چاپ شده نیز دارد.

چهار مجلد نخست کتاب در سال ۲۰۱۰م. منتشر شد که به چند بخش تقسیم می‌شد: جلد اول و دوم آن، با عنوان *فرعی رحلات الحج*، به چاپ رسید. در این دو جلد ۶۹ سفرنامه از نویسندگان مسلمان که به حج رفته بودند،

سیاسی طرفین، بازگشایی سفارتخانه‌های دو کشور را در سال ۱۳۷۰ش. رقم زد.^۱ مراسم برائت از مشرکان نیز، پس از توقف در سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۶۹ و علی‌رغم تضيیقات و تحریم‌ها، از ۱۳۷۰ش. دوباره انجام شد؛ در سال ۱۳۷۰ش. روز ششم ذی‌حجه ۱۴۱۱ق.، مقابل بعثه مقام معظم رهبری؛ در سال ۱۳۷۱ش. برابر با ششم ذی‌حجه ۱۴۱۲ق.، در اطراف بعثه رهبر معظم انقلاب و از سال ۱۳۷۲ش. به بعد، به رغم توافق سال ۱۳۷۰ش. با دولت سعودی، برای برگزاری مراسم برائت، به علت اجتناب از خونریزی در منا و عرفات، همه ساله زیر چادرها، برگزار شده است.

◀ منابع

آنسوی حج خونین یا تبلیغات آل سعود: سید حسن میردامادی، مرکز تحقیقات و انتشارات حج، ۱۳۶۷ش؛ حدیث بیدار: حمید انصاری، تهران، نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۴ش؛ روزنامه‌های کیهان، اطلاعات و جمهوری اسلامی؛ صحیفه نور مجموعه رهنمودهای امام خمینی: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران، وزارت ارشاد، ۱۳۶۱ش؛ کشتار مکه و آینده حرمین: ظفر بنگاش، ترجمه سید هادی دبستانی، تهران، سروش، ۱۳۶۸ش.

زهرای نیستانی؛ الهام اسرافیلی

